

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352.9(477)

Г. С. Єрмакова
кандидат філософських наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Міжрегіональної академії управління персоналом,
докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України

МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
Й ГРОМАДЯНИНА ТА ЇХ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність теми. Розвиток демократичних процесів в Україні останнім часом нерозривно пов'язаний із релігійними процесами створення єдиної української помісної православної церкви та зменшення тиску Росії в релігійній сфері. Незважаючи на прямий імператив відділення церкви від держави, релігійна сфера є надзвичайно важливою в контексті формування суспільної свідомості, національної ідентичності та системи цивілізаційних цінностей. Останнє впливає на євроінтеграційні процеси в Україні, а також на подальший розвиток правової свідомості та правової культури суспільства. Україна завжди вирізнялася відсутністю єдності релігійної сфери, наявністю гострих міжконфесійних протиріч, особливо в умовах агресивної політики Російської Федерації. Але важливість релігійного чинника для суспільної безпеки є беззаперечною, а тому потребує уваги досягнення максимального балансу релігійних прав та інтересів осіб, що зараховують себе до різних конфесій. Інакше кажучи, в умовах гарантування державою сталого розвитку та соціальної стабільності, зокрема, в релігійній сфері важливим є досягнення міжконфесійного єднання або принаймні недопущення загострення міжконфесійного протистояння. Найбільш ефективними засобами такого забезпечення є засоби конституційно-правового регулювання, а тому актуальність теми конституційного закріплення міжконфесійних відносин в Україні є об'єктивною та своєчасною.

Стан дослідження. Проблематика розвитку конституційно-правового забезпечення міжконфесійних відносин в Україні не набула достатнього поширення в науковій сфері, але вона була предметом дослідження низки вчених, зокрема А.М. Арістової, І.Д. Возняка, К.Г. Гусаєвої, В.В. Климова, А.М. Лимар, М.І. Марчука та І.М. Сопілка.

Метою статті є пошук місця міжконфесійних відносин у системі релігійних прав людини й громадянина та їх конституційно-правове забез-

печення.

Виклад основного матеріалу. Сфера міжконфесійних відносин є похідною від сфери релігійної та водночас є її невід'ємним складником, що розкривається через особливість співіснування різних релігійних доктрин і різних конфесій у межах єдиної релігії. З цього вже можна побачити, що як і сама церква та церковні відносини, так і міжконфесійні відносини повинні відділятися від держави, а вплив державних інституцій на них повинен суттєво обмежуватися. Держава не повинна прямо втручатися в регулювання цих відносин, але ця теза є умовною декларацією здобутків сучасної доктрини демократії. Натомість міжконфесійні відносини можуть виходити за межі суто релігійних, оскільки вони впливають на формування самоідентичності етносів і певних національних меншин, що в умовах локального їх розміщення здатне призвести до соціальних ризиків і росту сепаратистських настроїв.

Надмірна автономізація релігійної сфери та самоусунення держави від її регулювання на тривалий час призвели до того, що в Україні міжконфесійне протистояння православних церков набуло надзвичайного рівня напруги. Останні події щодо початку процесу створення єдиної помісної православної церкви в Україні розкрили ці протистояння та протиріччя. Виявилася необхідність у більш активній участі держави, перш за все, через те, що міжконфесійні конфлікти суттєво впливають на якість реалізації людиною та громадянином своїх релігійних прав та обов'язків. Насправді релігійні права людини гарантуються державою через Основний закон, але таке положення без відповідного організаційно-правового забезпечення є декларативним. Саме тому виникла потреба перегляду самого концепту міжконфесійних відносин із боку держави, а також перегляду конституційно-правового їх забезпечення.

Для цього спершу необхідно визначити сутність і механізм реалізації міжконфесійних від-

носин, а також їхнє місце в системі релігійних відносин та системі конституційно-правового забезпечення релігійних прав людини.

Як зазначає К.Г. Гусаєва, «розуміння міжконфесійних відносин як органічної частини системної організації соціуму в його конкретно-історичному, культурному бутті сприяє вирішенню проблем, пов'язаних із конкретизацією місця та ролі цих відносин у генеруванні конфліктності сучасного суспільства. Це дає змогу виділити деструктивний конфліктогенний потенціал міжконфесійних відносин, обґрунтувати його значимість, закономірності та можливості його переведення в конструктивне, діалогове русло» [4, с. 9–11]. Тобто значимість міжконфесійних відносин розкривається саме через вплив результату їх реалізації на безпекове середовище в суспільстві. Тому доцільно визначити сутність міжконфесійних відносин, розкриваючи її через дефініції, запропоновані різними вченими з акцентом на різне доктринальне висвітлення (табл. 1).

Отже, можна зробити ряд цікавих висновків:

– по-перше, міжконфесійні відносини є різновидом суспільних відносин, а тому незалежно від сфери своєї об'єктної належності виступають предметом правового регулювання. Говорячи про місце міжконфесійних відносин у загальній структурі соціуму та їхнє значення й міру впливу на громадянське суспільство, їх варто ототожнити із відносинами у сфері задоволення релігійних і духовних потреб людини та громадянина;

– по-друге, міжконфесійні відносини – це також відносини між суб'єктами релігійних відносин, що є носіями певних релігійних цінностей, мають власну релігійну ідентичність і намагаються поширювати свої погляди та вчення в суспільстві. Особливість релігійної сфери полягає в тому,

що вона сприяє формуванню ціннісних орієнтирів сприйняття людиною правової реальності. Тому конституційно правове регулювання міжконфесійних відносин, перш за все, має на меті додаткове гарантування та забезпечення державою релігійних прав і свобод людини й громадянина;

– по-третє, міжконфесійні відносини не повинні ототожнюватися суто із релігійними детермінантами та релігійним ученням, їхня основна цінність і зміст в аспекті конституційно-правового регулювання полягає в забезпеченні стабільності та досягненні балансу релігійного чинника розвитку суспільства. Останнє прямо впливає на безпекове середовище в державі, оскільки релігійні конфлікти є найбільш складними за механізмом свого протікання та наслідками.

Міжконфесійні відносини, якщо вони формуються відповідно до суспільної релігійної свідомості, можуть мати навіть конструктивний характер толерантності, терпимості та здорової конкуренції різних релігійних течій і різних конфесійних груп. У цьому контексті система цінностей суспільства розвиватиметься та отримуватиме нову якість, що в кінцевому підсумку сприятиме формуванню відповідного світоглядного тренду в соціумі. На рівні конституційно-правового забезпечення цей вид відносин повинен сприйматися державою як елемент релігійних відносин і сфера реалізації людиною та громадянином своїх релігійних прав, а на рівні організаційно-правового забезпечення – як предмет регулювання, тотожний із відносинами релігійними, але такий, що співвідноситься з ними як окреме до цілого.

Водночас міжконфесійні відносини необхідно концептуалізувати як окрему самостійну та складну форму соціокультурної взаємодії в рамках етнічно-, релігійно-, соціально неоднорідного

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності міжконфесійних відносин

Автор	Міжконфесійні відносини – це:
І.Ф. Ярулін [15, с. 80–82]	сфера взаємодії релігійних організацій у процесі задоволення релігійних потреб людини в умовах міжконфесійної неоднорідності суспільства, зокрема, за умови відсутності панівної в державі релігії
В.В. Климов [5, с. 63–64]	відносини, що виникають між офіційними чи неофіційними носіями різноконфесійних ідентичностей із широкого кола проблем власності, канонічного права, церковної організації, конфесійного співіснування в державі та суспільстві, взаємовідносин між церквами, духовенством і вірянами, невтручання в діяльність релігійних організацій інших конфесій, запобігання конфліктності; з питань участі в спільних акціях загальнодержавного, релігійно-церковного, соціального, морально-патріотичного характеру тощо
М.В. Яременко [14, с. 124–125]	відносини у сфері забезпечення духовних потреб людини, що встановлюються між різними релігійними організаціями, а також між релігійними організаціями та представниками різних культів у процесі поширення власного релігійного вчення
І.В. Ткаченко [12, с. 160–161]	суспільні відносини, які забезпечують розвиток і функціонування ефективного громадянського суспільства, посилюють інтеграційні процеси у країнах ЄС на побутовому та сакральному рівнях
А.М. Арістова [2, с. 199]	специфічний різновид суспільних відносин, сукупність відносно стійких зв'язків і взаємодій між релігійними суб'єктами, які належать до різних конфесій. Тож суб'єктами міжконфесійних відносин можуть виступати релігійні громади та організації різної конфесійної ідентичності, церкви, деномінації, духовенство, віряни тощо

суспільства. Через це конституційно-правові гарантії реалізації релігійних прав людини та громадянина повинні враховувати елемент міжконфесійності та релігійної неоднорідності.

Аналізуючи сучасний стан конституційно-правового забезпечення міжконфесійних відносин в Україні, варто звернути увагу на те, що прямого посилання на сам факт наявності таких відносин Основний закон не робить. Натомість системний аналіз положень Конституції України дає змогу встановити достатню кількість окремих конституційно-правових норм. Зокрема, звертають на себе увагу положення ст. ст. 11, 24, 35 Конституції України, в яких містяться певні механізми реалізації релігійних прав людини та громадянина, що дає підстави сформулювати уявлення про загальну систему конституційно-правового та організаційно-правового забезпечення міжконфесійних відносин в Україні.

Відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції України, «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право передбачає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи та ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [6]. Системний аналіз цієї норми та інших положень Конституції України не дає однозначного розуміння того, що держава визнає міжконфесійність і необхідність її дотримання на такому самому рівні, що й непорушність релігійних прав. Однак теоретико-методологічний аналіз сутності міжконфесійних відносин дав змогу встановити прямий зв'язок міжконфесійних відносин і релігійного чинника. Перші є складником релігійних відносин і регулюються, зокрема, канонічним правом і меншою мірою – нормами конституційного права. Це є логічним висновком з огляду на те, що й самі релігійні відносини є певним закритим від державного впливу середовищем. Держава визначає межі та законні рамки діяльності релігійних організацій, вихід за які означатиме втручання у світські справи. За таких умов міжконфесійні відносини так само розглядаються як спосіб самовираження людини та громадянина в релігійній, духовній сфері; засіб зв'язку суб'єктів релігійних відносин між собою та форма (модель) організації церквою та іншими релігійними організаціями діяльності щодо залучення прихильників.

Останнє є найбільш суперечливим і потребує подальших теоретико-методологічних досліджень і розробок у сфері конституційно-правового забезпечення міжконфесійних відносин. Наприклад, виникає, зокрема, питання щодо статусу суб'єктів міжконфесійних відносин, який впливатиме на повноту та можливість реалізації ними власних повноважень. Так само це впливатиме також на повноту реалізації людиною та громадянином

своїх релігійних і духовних потреб, ступінь їхньої участі в духовному житті громади, а також духовній самореалізації.

Міжконфесійність не повинна розглядатися як певна характеризуюча чи детермінуюча ознака. Вона є скоріше станом розвитку релігійної сфери, передумовою її багатогранності, розвитку релігійної самотутності української нації.

Наприклад, відповідно до ст. 11, «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самотутності всіх корінних народів і національних меншин України» [6]. Така правова конструкція свідчить про таке:

– по-перше, держава визнає можливість і навіть необхідність існування релігійної багатогранності, а отже, визнає існування міжконфесійності як ознаки релігійного простору в Українській державі. При цьому держава повною мірою дотримується принципу віддільності від церкви та церковних справ, оскільки лише в такий спосіб є можливим забезпечити релігійну неоднорідність суспільства за умови дотримання непорушності суспільної безпеки;

– по-друге, сприяння державою розвитку релігійної самотутності національних меншин і корінних народів уже саме по собі засвідчує про прагнення держави до розвитку міжконфесійних відносин, оскільки в Україні проживає велика кількість як православних, так і католиків, що належать до різних помісних церков: російської, вірменської, болгарської, української, греко-католицької, римо-католицької тощо.

Відповідно до ч. 2 ст. 24 Конституції України, держава гарантує та забезпечує практичне дотримання рівності всіх громадян перед законом незалежно від їхніх релігійних переконань. Ця норма може трактуватися як гарантія рівності всіх без винятку конфесій і релігій, а тому й усіх вірян, що її сповідують. Проте треба зробити досить вагоме застереження щодо того, що в Конституції України закріплюється рівність громадян у процесі їхньої участі в суспільних відносинах не лише релігійного характеру. Навіть під час здійснення господарської, трудової чи іншої діяльності релігійний чинник чи релігійна ознака не можуть бути ідентифікуючими або визначальними щодо формування в інших суб'єктів цих же відносин упередженого ставлення до особи.

У цьому ж контексті важливим є зауваження, яке роблять І.М. Сопілко та І.Д. Возняк стосовно того, «що стан забезпечення державою свободи віросповідання значною мірою залежить від характеру відносин держави й релігійних організацій, моделі та становлення таких взаємозв'язків, їх правового регулювання» [10, с. 74]. Але державно-церковні відносини є окремою сферою

державно-правового регулювання, а їхня модель не має деталізації в Конституції України. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України, «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [6]. Останнє прямо засвідчує про те, що держава визнає всі без винятку релігії та шанує їхню рівність і не повинна робити акцент стосовно прихильності до якоїсь із них. Суспільство повинно самостійно сприймати чи не сприймати релігійні вчення, а також формувати на засадах такого сприйняття чи дистанціювання від них власну систему цивілізаційних цінностей, суспільної свідомості тощо.

Відмежування держави від церкви означає неможливість ідеологічного зрощення між релігійним вченням і політичною програмою розвитку суспільства, але це зовсім не означає, що публічно-політична сфера не може використовувати релігійні цінності як внутрішній імператив для формування індивідуальної та суспільної правосвідомості. Якщо релігія сприймається більшістю населення, то цілком логічно, що така більшість формує під впливом цієї релігії певні критерії та бачення подальшого цивілізаційного розвитку, аксіологічний вимір, вимоги до морально-етичного виховання тощо. У цьому контексті реалізація релігійних прав і свобод людини та громадянина виявляється через дотримання державою певної дистанції та уникнення від прямої підтримки конкретного релігійного вчення. Міжконфесійність як елемент релігійної багатогранності так само забезпечується через неможливість державної підтримки тієї чи іншої конфесії з боку держави в межах однієї релігії.

Сучасна ситуація з отриманням Україною Томосу на створення помісної православної церкви в контексті дослідження дотримання та державних гарантій релігійних прав людини й громадянина може розглядатися як елемент тиску на процес міжконфесійних відносин у межах православної течії християнства. Наприклад, формально держава проголошує та обстоює рівність церков і конфесій, але дії політичного керівництва можуть трактуватися по-іншому. На нашу думку, таке бачення є хибним, оскільки активна роль держави в процесах формування релігійного середовища держави серед іншого пояснюється положеннями ч. 2 ст. 35 Конституції України. Відповідно до цієї норми, релігійні права та свободи людини й громадянина «можуть бути обмежені законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [6]. Тобто безпековий елемент так само виступає імперативом у регулюванні релігійного середовища з боку держави та є втіленням державних гарантій щодо

створення умов для захисту релігійних прав шляхом недопущення небезпеки для здоров'я та моральності населення. Характер обмеження державою тих чи інших релігійних прав і свобод людини та громадянина не визначається Конституцією України, але треба зважати на раціональність, співвідносність та оптимальність реакції з боку держави на вияви загострення соціального конфлікту на релігійному підґрунті.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного вище, треба зацентувати увагу на таких елементах конституційно-правового забезпечення міжконфесійних відносин у системі релігійних прав людини й громадянина в Україні:

– По-перше, міжконфесійні відносини розкриваються через взаємодію релігійних і культових організацій між собою у процесі залучення до своєї проповідницької та просвітницької діяльності осіб, формування приходів, поширення релігійних учень; а також між особами та релігійними й культовими організаціями в процесі задоволення духовних потреб і реалізації релігійних прав і свобод людини.

– По-друге, держава визнає релігійну багатогранність українського суспільства, розглядаючи її як невід'ємний складник формування національної самоідентичності. Це означає, що держава визнає можливість існування міжконфесійних відносин і релігійної неоднорідності, хоча прямо про міжконфесійність як ознаку релігійного середовища в Конституції України не згадується.

– По-третє, системний аналіз положень Конституції України розкриває сутність державних гарантій релігійних прав і свобод людини та громадянина. Закріплення на рівні Основного закону недопустимості переслідування чи обмеження прав на підставі тієї чи іншої релігійної самоідентифікації особи дає підстави провести аналогію щодо неможливості та недопустимості нерівнозначного ставлення до тієї чи іншої конфесії в межах однієї релігії. Рівність конфесій є складником єдності релігійної.

Водночас звертає на себе увагу необхідність подальших теоретико-методологічних досліджень у сфері конституційно-правового закріплення статусу учасників міжконфесійних відносин, визначення моделі, структури та форми таких відносин. Така необхідність викликана тим, що на рівні Конституції України ці відносини не знайшли свого належного визнання.

Література

1. Алексеев А.В. Модели церковно-государственных отношений на примере традиционно католических стран. Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. Курск, 2012. № 4 (24). Т. 1. URL: <http://scientific-notes.ru/pdf/027-040.pdf>.

2. Арістова А.М. Міжконфесійні відносини у формах їх вияву. Українське релігієзнавство. 2009. Спецвип. 2. С. 199–213.

3. Берченко Г.В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х.: НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2012. 20 с.

4. Гусаева К.Г. Межнациональные и межконфессиональные отношения в Дагестане: от конфликтности к стабильности: дисс. д.ф.н.: спец. 09.00.13 – «Религиоведение, философская антропология, и философия культуры». Махачкала, 2006. 310 с.

5. Климов В.В. Міжконфесійні відносини: стан і форми. Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 48–67.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

7. Марчук М.І., Лимар А.М. Право людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні. Право і безпека. 2012. № 1. С. 23–26.

8. Попок А.А., Решетніков Ю.С. Конституційне закріплення моделей державно-конфесійних відносин у пострадянських державах. Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 2 (7). С. 11–19.

9. Слубська А.Я. Державно-церковні відносини: історична та сучасна ретроспекція. Релігія та соціум. 2010. № 2 (4). С. 190–193.

10. Сопілко І.М., Возняк І.Д. Сучасний стан правового регулювання свободи віросповідання в Україні та перспективи його вдосконалення. Юридичний вісник «Північчя і космічне право». 2013. № 1 (26). С. 71–77, 74.

11. Тертишник В.М. Конституційна реформа: пошук нової парадигми українського конституціоналізму. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2015. № 6. С. 52–59.

12. Ткаченко І.В. Громадянське суспільство і міжконфесійні відносини в об'єднаній Європі на початку ХХІ століття. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: зб. наук. пр. К.: «Фоліант», 2012. С. 153–164.

13. Шаправський С.А. Конституційно-правове забезпечення державно-церковних відносин країн Центрально-Східної Європи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Історичне релігієзнавство». 2014. Вип. 11. С. 154–168.

14. Яременко М.В. Міжконфесійні відносини в Україні та Білорусі у ХVІІІ ст. (постановка проблеми). Соціум: альманах соціальної історії. 2003. Вип. 3. С. 121–136.

15. Ярулин И.Ф. Межэтнические и межконфессиональные отношения в Дальневосточном федеральном

округе (по материалам социологических исследований): препринт. Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2014. 96 с.

Анотація

Єрмакова Г. С. Міжконфесійні відносини в системі релігійних прав людини й громадянина та їх конституційно-правове забезпечення. – Стаття.

Визначено сутність міжконфесійних відносин. Розкрито їхнє значення в процесі реалізації релігійних прав людини й громадянина. Досліджено конституційно-правове забезпечення міжконфесійних відносин. Встановлено особливості нормативно-правового забезпечення релігійних прав людини й громадянина в контексті міжконфесійних відносин.

Ключові слова: міжконфесійні відносини, релігійні права і свободи, конституційно-правове забезпечення, Конституція України, державно-правове регулювання.

Аннотация

Єрмакова Г. С. Межконфессиональные отношения в системе религиозных прав человека и гражданина и их конституционно-правовое обеспечение. – Статья.

Определена сущность межконфессиональных отношений. Раскрыто их значение в процессе реализации религиозных прав человека и гражданина. Проведен анализ конституционно-правового обеспечения межконфессиональных отношений. Установлены особенности нормативно-правового обеспечения религиозных прав человека и гражданина в контексте межконфессиональных отношений.

Ключевые слова: межконфессиональные отношения, религиозные права и свободы, конституционно-правовое обеспечение, Конституция Украины, государственно-правовое регулирование.

Summary

Ermaikova A. S. Interfaith relations in the system of religious rights of a person and a citizen and their constitutional and legal adjusting. – Article.

It was determined the essence of interfaith relations. Their meaning in the process of realization of the religious rights of a person and citizen were identified. It was also made the analysis of the constitutional and legal provision of interfaith relations. The features of the regulatory and legal framework for the religious rights of a person and a citizen in the context of interfaith relations were established.

Key words: interfaith relations, religious rights and freedoms, constitutional and legal adjusting, Constitution of Ukraine, state and legal regulation.